

WALTER TEVIS GYŐZTESEI

A játék súlya

HUBER ZOLTÁN

A SAKKTÁBLA ÉS A BILIÁRDASZTAL WALTER TEVIS REGÉNYEIBEN EGYSZERRE ÁLDÁS ÉS ÁTOK, AZ ÖNMAGUNKKAL VÍVOTT HARC CSATATERE.

Beth egy csipesz író táblát szorongató nőtől értesült édesanyja haláláról. – Walter Tevis (1928-1984) ezzel a tökéletes első mondatral indítja az 1983-ban megjelent *A vezércsel* (*The Queen's Gambit*) cselekményét, azonnal az események középpontjába katapultálva az olvasót. A Netflix azonos címen futó sikersorozata kapcsán újra az érdeklődés keresztüzebe került amerikai író szövegeiben a mondatok úgy épülnek egymásra, mint egy feszült sakkjátszma lépései. Vagy mint az egymást folyamatosan helyzetbe hozó biliárdgolyók tánca. A nemrég képernyőre vitt *A vezércsel*, illetve *A svindler* és *A pénz színe* korábban megfilmesített regénykettőse Tevis jellegzetes hőstípusának három egyformán izgalmas megközelítése.

A sakkzseni Beth Harmon és a biliárdot mesteri fokon űző Eddie Felson történetei az első felületes pillantásra profi sportregényeknek tűnhetnek. Tevis végtelenül letisztult, kellemesen egyszerű stílusban ír. A karakterek néhány vonással életre kelnek, a milióábrázolás takarékos és pontos, a cselekményszöveg gördülékeny. Fantasztikus mesélő, akit könnyű olvasni, miközben igen súlyos témákat boncolgat. Az izgalmas meccseken, váratlan irányváltásokon és személyes drámákon keresztül Tevis a szimbolikussá emelkedő játék univerzális törvényeit kutatja.

Beth Harmon és Eddie Felson nagybetűs játékosok, a szónak abban a mélyebb és összetettebb értelmében, ahogyan többek között Dosztojevszkij is használta. Hősei az adott játékban kétségtelenül a legjobbak, ami egyszerre áldás és átok számukra. Kirobbanó tehetségük elidegeníti őket a hétköznapi világtól, a fekete-fehér sakktabla és

a zöld biliárdasztal a valódi otthonuk. A játék menedékként és célként egyszerre nélkülözhetetlen a számukra, ám éppen ezért erősen függnek is tőle. A nagy meccsek alatt önmagukra találnak, a játszmák közötti kínzó ürességet alkohollal, szexszel vagy gyógyszerekkel próbálják csillapítani. Tevis nem idealizált portrékat tár elénk, nem heroikus csúcra érésekről mesél. A győzelem és vereség elválaszthatatlan kettőssége, a tehetség természete és az önmagunkkal vívott harc érdekli.

Walter Tevis hat regényt és több tucat rövidebb szöveget írt, többségében tudományos-fantasztikus történeteket. Ezek közül *A földre pottyant férfi* (1963) és *A sokszavú poszáta* (1980) a legismertebb, előbbiből Nicolas Roeg rendezett filmet 1976-ban, David Bowie főszereplésével. Az idegen bolygóról érkező űrlény alapján nem sokban különbözik Tevis játékosaitól. Földöntúli tudásuk birtokában mindannyian kívülálló, magányra és folyamatos küzdelemre kárthatatva. *A földre pottyant férfi* címszereplőjének azonban a pillanatnyi megnyugvás sem adatik meg. Számára az alkoholizmus marad az egyetlen kiút.

Tevis nem véletlenül vonzódik épp ezekhez a figurákhoz. Leghíresebb regényei saját élményanyagból születtek, hősei segítségével a saját démonaival is birkózott. Tehetséges íróként nappal különböző közép-nyugati iskolákban és egyetemeken tanított, biztonságos polgári életet teremtve a családjának, miközben rengeteget dohányzott és ivott, illetve játszott. Kártyát, sakkot és biliárdot. Bár profi szinten soha nem űzte egyiket sem, élete végéig kiváló amatőr sakkozónak számított, a legjobb barátja pedig egy

biliárdasztalt üzemeltett, amit természetesen az író is gyakran látogatott.

A svindler (*The Hustler*, 1959) nemcsak a legjobb regény, amit a biliárdról olvasni lehet, de a győztessé válás kíméletlenül pontos természetrajza. Az eredeti címben szereplő „hustler” szó hangulata kevésbé csibészes és egyszerűre jelent prostituáltat is. Tevis első regénye valóban nem táplál hamis illúziókat a bemutatott mikrovilággal kapcsolatban. Maga a történet hűen követi a sportfilmek ismerős fordulatait, az ezek mentén kibomló karakterdrámák igen fajsúlyosak. A fiatal és éhes „Fürge Eddie” Felson fantasztikus biliárdjátékos és első rangú szélhámos. Megnyerő modora és kiváló emberismerete miatt könnyedén csalja ki a pénzt az ellenfeleitől. A füstös lebujszásokban és kocsmákban a megfelelő viselkedéssel, szándékoltan rossz játékkal srófolja fel a tétet, hogy a döntő pillanatban „véletlenül” megnyerje a tétmeccseket. Mindez azonban csak afféle felkészülés. Hősünk Chicagóba tart, hogy megmérkőzzön a biliárd legnagyobb játékosával.

Bár egyértelműen ő a legjobb, a kifogástalan öltözékű és megjelenésű Minnesota Fats ellen mégsem győzhet. A megszállottan játszó Eddie képtelen felismerni a vékony határvonalat magabiztosság és önteltség között. A tehetség önmagában kevés, a győzelemhez jellemre és önismeretre is szükség van. A totális megsemmisítő vereség után Eddie megismerkedik egy nővel és a viharos kapcsolatba menekül. Az alkoholista Sarah szerelme mégsem versenyezhet a biliárd iránti szenvedéllyel. A férfi találkozik egy profi szerencsejátékosal, aki felkínálja a visszatérés lehetőségét. Bert Gordon jéghideg logikával vezeti le a vesztesek és győztesek közötti különbséget. A segítségére hozza ugyan Eddie számára a vágyott győzelmet, a csúcson lenni azonban korántsem olyan, mint azt képzelte.

Tevis csodálatos közelségbe hozza a vidéki bárók és városi biliárdasztalok világát. Az olvasó szinte belelemezheti a krétapor és dohányfüst illatát, hallja a biliárdgolyók csattanását, az ujjbegyén érzi a zöld posztó tapintását. A regény sem véletlenül indít a chicagói Ames biliárdasztalon érzékletes leírásával. Az először nappali fényben bemutatott terem jóval több, mint a sorsdöntő játszmák helyszíne. A biliárdasztal a beavatottak

számára a hétköznapokból kiszakított szakrális tér, a maga sajátos szabályaival és szertartásaival. Ez az avatatlan szemnek láthatatlan katedrális valódi megváltást ígér a kiválasztottaknak. Ide tart Eddie és minden jótanács ellenére itt ragad, hogy először a vereség, majd a győzelem árával szembesüljön.

A férfit természetesen nem a pénz motiválja, a szédítő tétek serkentőként segítik fókuszáltabbá válni. Eddie Felson tudja magáról, hogy mestere a játéknak, a totális kontrollt azonban csak kitüntetett pillanatokban képes érezni. Ilyenkor tökéletesen feloldódik a biliárdban, eggyé válik a játékkal. Igaz, csak a zöld posztos asztalon, de istenné válva magasabb létállapotba kerül. Tevis tökéletesen képes átadni a flow élményét és játék intenzív szenvedélyét még azoknak is, akik soha nem raktak el a jobb sarokba egy trükkös helyzetben ragadt csíkos golyót. A kétszáz oldalas regény sodró lendületű cselekménye folyamatosan oszcillál az izgalmas meccsek és a súlyos személyes dilemmák között, komplex egzisztencialista drámává emelve Eddie Felson útját.

A *svindler* azon ritka esetek egyike, mikor a könyv és a belőle készült film egyformán és a saját jogán is kiváló. A mozgóképes adaptációt levezénylő Robert Rossen nem véletlenül kapta el tökéletesen a miliót, hisz korábban maga

is biliárdozásból élt. A film készítésekor már veteránnak számító rendező írt is egy darabot a témában, Tevis műve ezért nyilvánvalóan közel állt hozzá. A *svindler* sokáig rendkívül hűen követi a regény cselekményét. Eddie egy árnyalattal szimpatikusabb, köszönhetően Paul Newman sármjának, Bert Gordon kíméletlenebb figura, hála George C. Scott izzó tekintetének. Az utolsó harmadban azonban Rossenék jelentősen eltérnek Tevis regényétől, sokkal élesebb kontasztban mutatva Eddie sorsát.

Tevis tömör, mégis rendkívül érzékletes leírásaihoz tökéletes illenek a kontrasztos fekete-fehér képek. Rossen New York-i helyszíneken forgatott, a statisztériát valódi arcok alkotják. A *svindler* hatalmas kritikai- és közönségsikert aratott, holott 1961-ben kifejezetten provokatív alkotásnak számított. Az erejéből a film azóta sem veszített és ma már hamisítatlan klasszikusnak számít. A film és a könyv nemcsak a biliárd népszerűségét lendítették fel, de Tevis fikatív karaktere, Minnesota Fats is önálló életre kelt. A profi játékos Rudolf Wanderone olyan sikeresen átvette a becenevet, így később tévesen már őt tartották a figura ihletőjének.

Tevis közel negyedszázad után továbbgondolta Eddie

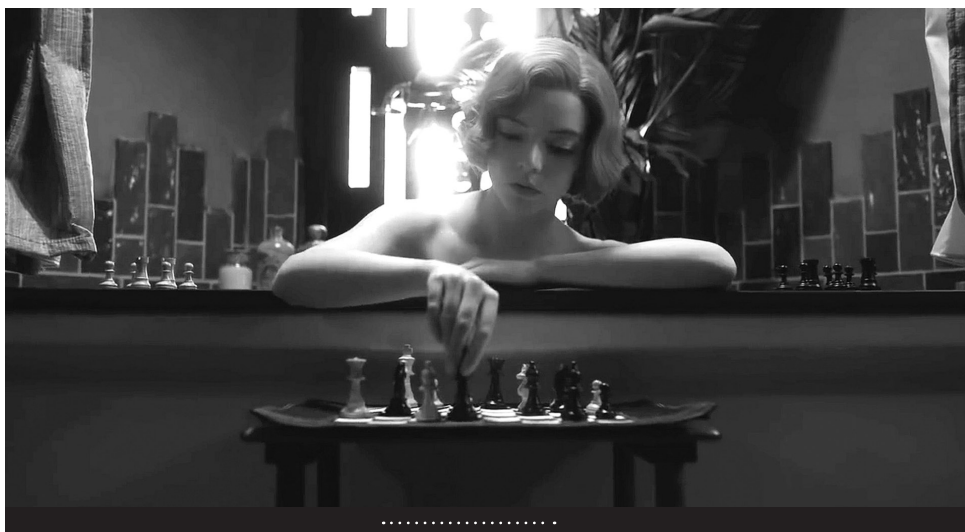
Felson történetét. Egyszerre tragikus és szép, hogy a pályaindító regény kései folytatása az író utolsó regénye lett. A *penz színe* Tevis halálának évében, 1984-ben jelent meg és érdekesen szövi tovább A *svindler* drámáját. Bö hús évvel vagyunk a nagy Felson-Fats meccs után. Eddie épp válófélben, kénytelen eladni a régi fényét veszített biliárdtermét és próbálja kitalálni, merre tovább. Mai szóhasználatlaltal akár életközepi válságnak is nevezhetnénk a helyzetét, ám az ötvenes férfi nemcsak az öregedéssel kénytelen szembenézni. Eddie körül természetes közege szűnik meg a szalonok füstös mikroklímája, a nagynevű játékosok tűnnek el.

A *penz színe* ráérősen kacskaringózó szöveg, éles ellentétben A *svindler* szikár töménységével, ám épp ezért izgalmas folytatása és különös párdarabja az energikus fiatalkori regénynek. Eddie Felson útkeresése egyszerre olvasható az öregedésről szóló ráérős vallomásként és az örök játékos optimista természetrajzakként. Tevis nagyon aprólékos portrét fest a főszereplőjéről, miközben a biliárdos szubkultúra tanulságos változását is megörökíti. A változások elől Eddie Felson kezdetben

„Hétköznapokból kiszakított szakrális tér”

(Robert Rossen: A *svindler* – George C. Scott és Paul Newman)

A megszerzett tudás és tapasztalat elrepíthet egy bizonyos szintre, de ahhoz a bizonyos győzelemhez szükség van az isteni szikrára.

Az öregedő Eddie Felson arra döbben rá, a tehetség elől nincs menekvés. A férfinak nagy kerülőket kell tennie, míg végül megérti, legyűrhetetlen szenvedélye valójában nem a biliárdról szól. Hanem arról, amit a biliárd jelent a számára. A kaszinó szent csarnokában újra szakrális kapcsolatba kerül a játékkal és azon keresztül önmagával. Míg *A svindler* pontosan ragadja meg azt a kiábrándító ürességet, amit a

a múltba menekül, bemutató meccsre hívja egykori ellenfelét, akit ezúttal képtelen legyőzni. A biliárdasztal mellett a floridai nyugdíjasok életét élő Minnesota Fats újra a régi fényében tündököl, a játéka finom eleganciáját azonban csak maroknyian értékelik. A plázákban és parkolóknak lebonyolított meccsek közvetítését még egy jelentéktelen közép-nyugati tévécsatorna is visszadobja.

A szimbolikus dupla vereség után Eddie ezúttal is megismerkedik egy nővel. Az egyetemi titkárnő bevezeti a férfit a közép-nyugati város értelmiségi társaságába és Eddie újra felfedezi, milyen kiválóan ért az emberekhez. A pármindezt kihasználva belekóstol a műkereskedelemben és próbál valamiféle hétköznapi életet felépíteni. A műtárgyak vétele és eladása ugyanúgy működik, mint a téték felhajtása. A professzorokkal való csevegés is csak szélhámosság, a játék nélkül ezek a készségek azonban csak mérsékelten pumpálják az adrenalint. Eddie végül kénytelen azzal szembesülni, az egyedüli és kizárólagos terepe a biliárd szűk, mégis végtelen univerzuma.

Tevis érzékletesen írja le, ahogyan a férfi újrakárpitozza az egyetemi menza szomszédságába száműzött biliárdasztalokat. Féltve őrzött belga kárpitot használ és a legapróbb részletekre is odafigyelve, nagy műgonddal dolgozik. A betévedő diákok azonban még csak észre sem veszik a különbséget. Ráadásul maga a biliárd is megváltozott. A stratégiára és játéktudásra nagyban építő *straigh pool* helyett a jóval gyors-

„Nőként kezelik, nem sakkozóként”

(Scott Frank:
A vezércsel –
Anya Taylor-Joy)

sabb és látványosabb 9-es pool a divat, ahol tiszta szerencsével is győzhet valaki. Az új játékosok és svindlerok a pia helyett kokaint tolnak, a kezdőlökést pedig mindig hatalmas erővel kell végrehajtani. Ebben a közegben a finomságával Eddie nem sokra megy. Újra kell tanulnia a játékot.

A pénz színe nem siratja a régi dicsőséget és nem fullad hamis nosztalgiazásba. Eddie Felson felméri a helyzetet és Minnesota Fats tanácsát követve újra belefog abba, amihez a legjobban ért. Szemüveget csináltat és világvégi kocsmákban kezdi, majd Nevada felé veszi az irányt, ahol országos bajnokságot rendeznek. A regény utolsó negyede végül visszatér *A svindler* nyomvonalára, de a füstös szalon helyett Eddie egy hatalmas kaszinókomplexumban keresi a megváltást. Ez a tempomszerű tér is mesterségesen ki van szakítva a hétköznapiokból. Nincsenek éjszakák és nappalok, csak süppedős szőnyegek, mesterséges fény és a szerencsejáték hangjai. A férfi valósággal újjászületik a természetes közegében. Meccsről meccsre jobban érzi a játékot és visszanyeri a magabiztosságát. Eddie Felson hazatalált.

Tevis nem véletlenül indítja messziről a történetet és jár be igen kacskaringós utat. Míg *A svindler* a csúcsra vezető út ellentmondásait veszi sorra, *A pénz színe* a tehetség örök tűzéről beszél. Tevis értelmezésében a biliárd művészet, az asztal az üres vászon, a nagy márványtömb, ami magában rejtje a hajszolt remekmű, a tökéletes játék lehetőségét.

nagy álmok kataraktikus megvalósítása után érzünk, *A pénz színe* a bölcsesség és megbékélés felé mutat.

A regényből maga Walter Tevis is készített egy forgatókönyvet, a forrásművet adaptáló Martin Scorsese végül szinte semmit nem használt az írótól. Az 1986-os filmet a címen és a főszereplőn kívül jóformán semmi sem fűzi Tevis írásához. *A pénz színe* Felson mellett két másik karakterre, a fiatal biliárdzenire és annak barátnőjére koncentrált. Eddie felismeri Vincentben a tehetséget, de a huszoneves srácban nyoma sincs az alázatnak és eleganciának. Scorsese folyamatosan két világot, a régi iskolát és az új időkötet utközteti, háttérbe szorítva Felson ötödik ikszes útkeresését. *A pénz színe* egyértelmű előképe a *Nagymenők*, a *Casino* és *Az ír letűnt* dicsőségeket megéneklő eposzainak, de Tevis írói világához vajmi kevés köze van.

Eddie Felson és a teremtője között nemcsak annyi a hasonlóság, hogy az író is művelte és csodálta a biliárdot. Hőséhez hasonlóan ő is úgy érezte, a valódi téték komolyabb teljesítményre sarkallják. Negyvennyolc évesen Tevis feladta biztos egyetemi állását, hogy teljesen az írásnak szentelhesse magát. Másik játékos hőse, *A vezércsel* sakkzsenije azonban még Felsonnál is közelebb állhatott hozzá. Beth Harmon indulását és függőségét Tevis nagyon pontosan ismerte, gyerekként ugyanis ő is árvaházba került, ahol erős gyógyszerekkel kezelték. Az árván maradt kislány útja a sakktábláig, illetve a konkrét és szimbolikus győzelemig jóval sötétebb és meredekebb, mint a biliárdszalonok

sűrű dzsungelé. A *vezércsel* egyszerre ötvözi magában A *svindler* fajsúlyos és lendületes stílusát, illetve előlegezi meg A *pénz színe* nagy íveket és időtávokat átfogó nézőpontját.

A regény eredeti címe, a kedvelt sakknyitást jelentő *The Queen's Gambit* egyszerre utal Beth több értelmű királynővé válására, illetve az ezzel járó súlyos áldozatokra. Beth egy férfiak uralta világba tör be, de számára a sakk nemcsak menedék és szenvedély, hanem létkérdés is. Az árva ház rémisztő sivárságát a sakklépések végtelen lehetőségei, az emberi kapcsolatok kiszámíthatatlanságát a hatvannégy kocka biztonsága ellensúlyozzák. Beth a játék nélkül élőhalott, a játék azonban egyre nagyobb szellemi energiákat követel tőle. A meccsek szépsége és intenzitása csak a szint növelésével tartható fenn. Az újabb dózisok törvényszerűen egyre nagyobb úrt hagynak maguk után, amit a lány nyugtatókkal és alkohollal kompenzál. Az árvaság motívumával ráadásul a játékszenvedély is extra dimenziót kap, hisz Beth szeretethiányát a sakk segítségével elégíti ki. Eddie Felsonnal ellentétben a játék Beth életének minden területét uralja, a sakk a lány szinte minden emberi kapcsolatát meghatározza.

A *vezércsel* az uralkodó korszellemet tükrözve nem mozifilmként, hanem hét epizódból álló sorozatként került mozgóképre. Tevis annak idején komoly figyelmet keltett regényével közel harminc éve birkóznak a filmesek, de a szöveg eddig ellenállt. Az extrovertált értékeket jutalmazó Egyesült Államokban az alapvetően magányos és befelé forduló sakk soha nem volt igazán népszerű, a regény főhőse pedig egy árván maradt gyógyszerfüggő lány. A Charles Dickens szellemét idéző fordulatos karriertörténetből nehéz bármit kihúzni, a különféle függőségek és személyes tragédiák szintén szétszálazhatatlanok. A csillapíthatatlan tartaloméhség és az új idők szele azonban produceri szempontból is vonzóvá tette Beth Harmon alakját, illetve a több órára elég alapanyagot. A Netflix és az alkotók számára is meglepő sikerhez azonban a tomboló pandémia is nagyban hozzájárult.

Talán mindennél többet elárul Walter Tevis történetmesélői képességeiről, hogy a hét részes sorozat gyakorlatilag szóról szóra emeli át a nagyjából háromszáz oldalas regényt. Az izgalmas

epizódok valódi szerkezeti változtatások nélkül is működnek, a kifogásolható dramaturgiai megoldásokat pedig éppen a sorozat alkotói eszközölték. Az apró betoldások, változtatások és hangsúlyeltolódások egyértelműen tompítani hivatottak a regény sötétebb tónusát, ám Tevis komplex szövetébe nem lehet büntetlenül belenyúlni. A *vezércsel* hű és igényes adaptáció, mely épp annak ellenére működik, hogy itt-ott megpróbálták erőszakkal netflixesíteni.

Védhető persze, hogy a nagyobb közönségsiker kedvéért, a komformizmus parancsának engedve a közös szuburbán kikenyszerítő fekete tinédzser alakja kedves barátnővé szelídül. Az azonban már kevésbé érthető, miért bukkan fel ez a lány a semmiből Beth élete mélypontján, miközben a regényben a másnaposan fetrengő hősnő hívja fel, segítségért könyörögve. Hasonlóan igazolható döntés a könyvben tökéletes homályban hagyott szülői sors visszaemlékezős megmutatása, a sorozatba írt francia manóken azonban már Tevis sziklaszilárd struktúráját veszélyezteti. A fontos párizsi meccsen Beth ugyanis élete legjobb játékát nyújtva kap ki, ezért érthető a későbbi összeomlása. A sorozat alkotói azonban azt akarják elhíttetni a nézővel, az első nagy tornája előtt Beth inkább feleseként dönt magába egy olyan lányt, akivel korábban csak egyszer találkozott. A fontos vereség így súlytalaná válik, a karakter hitelessége pedig egyértelműen gyengül.

A legkülönösebb persze éppen az, hogy a *vezércsel*-sorozat takarékra csavarja Tevis harcos feminizmusát. A regényben ugyanis Beth folyamatosan szóvá teszi, miért nőként kezelik és nem sakkozóként. A riporterek visszatérő kérdése, milyen érzés nőként létezni ebben a férfiak dominálta világban, de arról soha, milyen kiváló sakkozónak lenni. A sorozat maga is beáll ebbe a sorba, hisz Beth csodálatos ruhakölteményekben jelenik meg. A lány irigylit a francia modell szépségét, a széria pedig azt sugallja, a szépség és a divat az önismeret fokmérője, ami éles ellentétben áll Tevis regényével. A sakk intellektuális izgalmait és az aprólékosan kidolgozott meccsek persze nyilván nagyon keveseket érdekelnének, a lány egyre nagyobb sikerét így a szebb bútorokkal és a kifinomultabb ízléssel próbálják érzékeltetni. Tevis története

egyébként távolról Bobby Fischer életútját követi, az író azonban épp azért választott női főhőst, mert könyvével az okos nők előtt akart fejet hajtani. Beth ráadásul nemcsak intelligens, de az intelligenciáját habozás nélkül használja, ami sajnos még manapság sem feltétlenül magától értetődő döntés.

A Netflix akaratlanul is tökéletesen időzített. A férfiak világában érvényesülő fiatal lány felnőtté válása nyilván aktuális, de talán ennél is fontosabb a szimbolikus játszma központi motívuma. A világráadásul a sakk biztonságába menekülő Beth történetére nyilván sokkal erőteljesebben rezonálunk. Ahogyan a képlékeny valóság elől ő is a szigorúan szabályozott lépések csodálatos birodalmába merül, úgy mi is hasonló kiutakat, legalább pillanatnyi enyhüléseket keresünk. Nem véletlen, hogy a sorozat sokmillió nézettsége mellett a sakk-készletek eladásai, az online kurzusok és játékdalok népszerűsége is megugrott. Az univerzális értelemben vett játéokra most nagyobb szükségünk van, mint valaha.

Walter Tevis regényeiben a győzelem mitikus fogalom. A sakktáblának és a biliárdasztalnak egyértelmű határai, átlátható és állandó szabályai vannak. A lehetséges kombinációk száma hatalmas ugyan, de véges. Bár Beth és Eddie látszólag az ellenfelekkel mérkőznek, valójában magányos játékot űznek. A tökéletes játszmat hajszolják, a hibátlan lépéseket és lökéseket, amihez az ellenfél csak csendben asszisztál. Hőseink a saját korlátaikkal és függőségeikkel küzdenek, a tehetségük mégsem engedi, hogy kiszálljanak. A vágyott győzelem elérése épp azért annyira keserű, mint amennyire édes, hisz ezekben a pillanatokban döbbennek rá, hogy végig önmagukkal harcoltak. Majd arra is ráébrednek, hogy ez a háború örökké fog tartani. Magányos veszteségek és heroikus győztesek egyszerre.

A VEZÉRCSEL (The Queen's Gambit) – amerikai, 2020. Kreátor: **Scott Frank** és **Allan Scott**. Írta: **Walter Tevis** regényéből **Scott Frank**. Kép: **Steven Meizler**. Zene: **Carlos-Rafael Rivera**. Szereplők: **Anya Taylor-Joy** (Beth), **Chloe Pirrie** (Alice), **Bill Camp** (Shabel), **Marielle Heller** (Alma), **Moses Ingram** (Jolene), **Thomas Brodie-Sangster** (Benny), **Marcin Dorocinski** (Borgov). Gyártó: **Flitcraft / Wonderfull Films**. Forgalmazó: **Netflix**. Feliratos. 7 x 60 perc.